

HAO PAALI TÜÜH SETOMAA HÄÄST

AARE HÖRN

SA Setu Kultuuri Fond

aare@setomaa.ee

Tõisist kõnõlõmist vai kirotamist alostõdas õks eis'hindäst.

Hao Paalist kõnõldi mi hõimuh jo 1970ndil – sis ku ma naksi vanõmbidõ inemisi jutta kullõma. Õt oppas ülikoolih ja om sääne suur seto laula laulja. Ütevoori sõidi Tartost bussiga Võro. Buss olle rahvast täüs ni mullõ jäie silmä, õt üts meesterahvas lugõ sõidu aigu vinnekeelist raamatut, minkõ päälkiräh olle sõna *folklore*. Ni peräst Võroh läts tuu miis Meremäe bussi pääle. Mõtli, õt äkki tuu ollegi Hao Paali, tuu Tarto Ülikooli oppaja, vai nigu meil ülti: prohvektor. Kүүsse kotoh imä käest perrä, õt säänestmuudu inemine, kas võidsõ olla' timä. Imä üteli, õt tä õks tä olle.

Meil peeti 1969. aastagast õga aastaga juuli lõpuh Rikka-Ivani hõimu kokkotulõkit. Sinnä' kutsti külälisi, kiä' kas kõnõli' midägi huvtavat Setomaast vai sis mõnõl muul teemal nigu vällämaal käümine vai kuismuudu hinnäst ravvi'. Ütel aastagal olle küläliline Hao Paali. Mullõ om miilde jäänü', õt sis olõ-õs muud ku üts seto laulminõ. Ilda õdagust koon' hummogu valgõni ni pääle veidkest puhkust edesi.

Kadonu Savioja Paul viil tähend', õt mi s'ood Hellero muudu laulmist väiga mõista-ai. Sis kuuldsõ ma är' ka tuu sõna Hellero, mink perrä tiidse Paalit perähpoolõ pikkä aigu.

Hao Paali, Danilovi Viktor, Sarvõ Heno olli' üteh Helleroga tuu pidepunkt, ku mi naksi Setomaal läbi käümä liinasetodõga. 1983. aastagal olle Obinitsah suur seto pido, kohe tulli' kokko Mokornulga, Üle-Pelska nulga, Koolina ni tõisi Setomaa nulkõ laulupargi'. Hao Paali tarat' sinnä' Hellero. Olle pikk lava päält laulminõ, sis naati kodo minemä, nii õt laulti saalih, laulti kalidorih, sis laulti tõõsõh kalidorih, sis klassih, sis läbi Obinitsa külä minneh ni korterih, kohe Hellero olle põrmandulõ madratsidõ pääle magama pant, olle terve üü lauluhellü kuulda'.

Mu jaost naas' pääle ütime tüü Hao Paaliga 1983. aastagal ni noist inemisist, kiä' 1980ndil seto heränemise man toimõdi', omma' parhillatsõst perrä jäänü' tuu tüü pääle Hao Paali, Sarvõ Õiõ, Lõvi Lainõ ja Hõrna Rieka. Ku ma mõtlõ Hao Paali tegemisi pääle, sis timä om olnu' väsümäldä mõtlõja, ütlejä ni tegijä. Ni timäga om nii, õt üttest tüüst kasus vällä järgmäne ni tuud koon' täämbädse

pääväni. Paalit om kõgõ kuulda', ku kohki määnegi arotaminõ, märgotaminõ om, a tä võtt kõgõ midägi ka eis' tetä', jätä-äi hindäle õnnõ oppaja aamõtit.

Ma eis' pia kimmämbäst alostusõst 1987. aastakka.

1987. aastagal asutõdi Eesti Muinsuskaitso liikumisõ seeh Petsereh eesti keskkoolih Setu Selts. Hao Paalist saiõ kõrraga Tarto liina Setu Seldsi esindäjä, kiä kõrrald' setodõ kokkosaamisi, avt' kokko kutsu' ni vitä' tuudaigu pall'osit kuuholõkit, Tarto setodõ reise Setomaalõ kirmassilõ, kokkosaamisilõ, leelopäivile. 1988. aastaga Tarto Muinsuskaitso päivi aigu kõrrald' Paali üteh Hellero rahvaga Linnupuu Anne Linapäävä rahvaetendüst, seto vanaaolidsõ käsitüü näütüst ni laulmisi ni olõmisi. Setu Seldsi läbi tekkü tiidmine ja pidevämp toimõtaminõ liinasetodõ ja maasetodõ vaihõl. Setu Seldsi tegevüse seeh naas' arõnõma 1991. aastagal mõtõh Seto Kongressist ni ka sääl olle Paali üts märgotamisõ vidäjit ni 1993. aastagal üts kongressi kõrraldajit. Paali vitä' olle kultuurijago ja Seto Kongressi kultuuriotsustõ kokkosäädmine. Sääl ütäl' Hao Paali vällä mõttõ': mi olõ küll eestläse', a taha tuu man kimmähe õks setost jäiä'. Seto kiil suuh, märksä miil pääh ja kimmäs usk süämeh – nii elämi ka hummõn!

Kongressi märgotamisõ man pakk' Paali vällä säntsit mõttit:

- lupa' ja tukõ' seto keele tarvitamist as'ajamisõ keelest Setomaal;
- luvva' stipendiumifond seto kultuuri oppamisõst Setomaal, niisamata muial elävile setodõlõ;
- luvva' tiiduslikkõ ja praktilidsi uuringidõ jaost Võro-Seto Instituut;
- anda' vällä setokeelitsit raamatit;
- kõnõlda' vällä riigi tugi Seto muuseumilõ.

Ni pakk' vällä, õt Eesti valtsus nimetäsi' Petsere maakunna üteh vaihtõpäälse (niikavva ku Petsere tagasi saa) maavaltsusõga ja maavanõmbaga.

Petsere maakunda pidi Hao Paali mõttõ perrä vällä kuulõtõdama vool'ult majandamisõga maanulga', koh päämätse' ala' olõsi' mahepõllupidämine ja lambakasvataminõ. Petsere rajoonih elävile inemisile pidi Paali mõttõ perrä antama õigus vabalt ilma viisalda liiku' Eesti Vabariigi piireh. Paali valiti Seto Kongressi Vanõmbidõ Kokko, koh tä olle pikembät aigu. Timä aija' olle' keele ja oppamisõ jao' ni jätä-äs tä sõnna ütlemäldä ka tuu kotsilõ, õt Petsere tagasi. Ku olli' Tarto rahu pidämise' Tartoh, sis Paali hõigas' sääl kõõ kimmähe seto laulu.

1993. aasta 8. oktoobril esit' Paali Seto Kongressi iilsel õdagul jo kimmä sõnaga mõttõ Seto Kuningriigist tulõva aastaga. Kuu lõpuh om jo arotõt Seto Kongressi Vanõmbidõ Kogoh ni paprõ pääle pant Seto Kuningriigi päämätse' mõttõ' ja tegemise' ni 1994 Seto Kuningriigi kava. Seto Kuningriik ehtedi

Paali iistvõtmisõl Seto eeposõ „Peko“ perrä. Tuu olle ka edimäne kõrd, ku suurõmb jago setokõisi kuuldsõ, õt meil om olõmah uma eepos. 1994. aastagal ütël' Paali, õt tulõvast Seto Kuningriigist om seto eepos raamatuh olõmah. Niimuudu lätski.

Hao Paali ommõ edimäne rahva puult valit Setomaa ülembsootska ni tuud niikavvani ku tä võtt' otsusõst 2000. aastagal uma rahvaga tulla' mu' taadõ saisma – teteht niimuudu minno Setomaa ülembsootskast.

Setomaa kirmassidõ tagasitulõmisõ man om Hao Paali tüü olnu' ka kimmäs. Timä pidi üteh esäga Lepä kirmasõ eloh läbi kõigi aigõ. Paali om ütelnü', õt ku kedägi tõist olõ-õs, sis nimä' üteh Hao Semmeniga lätsi' üle tii kirmasõplatsi pääle ni hõiksi' kasvai üte laulu. No timä puhul saa-ai tuud üte laulu juttu väiga hõste usku'. Lepä kirmas olle ku näüdüs tõisilõ kirmassilõ, kuismuudu üts õigõ kirmas piat rahvast korjama ni kuismuudu sääil oldas. Ku muial olle' pääle tulnu' muudsa' pilli' ja laulu' ni tandsu', sis Hao Paali laul' õks kõgõ noid vanõmbit laula. Olle' aasta', ku noorõ' Obinitsast ku Meremäelt tulli' kirmassõhe ni tulõva' ka parhilla. A tulli' uma tümägumassinaga. Sis olle sääne lugu, õt alostusõst panni' nä uma bemmi muusigakastõga platsi keskpaika ni kääni' helü põhja. Paali võtt' sis üles mändsegi käre vana seto laulu ni illos olle kaia', ku tuu bemmimassin kipa' ja kipa' platsi veere poolõ. Noorõ' tahtsõ' õks umma muusikat kullõlda', a Paali laulu mant olle tuu väiga rassõ näil vaesõkõisil tetä'. Sis mi naari, õt seto laul käändse tümägu sälä pääle.

Ku mi naksi UNESCO poolõ liikuma, sis märgodi mi seto leelonaisiga pia terve aastaga. Paali jutt ja märgo' olle' õks väiga süntsä' ka sääil.

Ilma Paali ja Liinatsurrõlda mõista-ai mõtõlda' ka Radaja kirmast Petsere poolõ pääl. Hao Paali kärehet hellü om kuulda' nii Pihkvah, Irboskah ku Petsereh. Hao Paali olle tuu, kiä võtt' iist Meremäe miihi lasõrtsõõri tege-mist, tuu saiõ õkva kõkõ viimätsel minotil inne miihi puhkama minekit tettüs. „Ülge' üttele“ om no' seto miihi lauluabitsast olnu' pia 20 aastakka. Seto Miihi Summ, Vel'õ, Verska mehe' omma' tuu plaadi ja sõnnoviho pääl üles kasunu'. Paalil om väiga kimmäs jago tuuh, õt seto miihi laul om eloh tagasi. Tä jätä-äi ka kunagi ütlemäldä ni oppamalda, kas sis miihi vai naisi vai sis latsi, kuis om õigõ. Ni olõs õt ütlemäldä – tä laul kõrraga ette, kuis timä meelest piasi' tuu laul vällä tulõma. No õks pahanõjtit ni pall'ost pandjit ka om, a Paalilõ tähendä-äi tuu midägi – lauluh taht Paali olla' jummal.

Seto suurõmba' hähä' olõ-õi ka ilma timäldä toimõ saanu'. Hao Paali om olnu' truuska aamõdi ellonõstja – kuis piat astma ni mitä ütlemä. Paali sõna sünnüs truuska aamõtih ka hõste.

Ni kirämiis om Paali kõva. Võtt opada', ku tetäs aabitsat vai kodoluku, kiräviisi võitlõmisih om tä olnu' kõva tegijä – mis tuust, õt kalõ pääga seto taha-ai tõõnõkõrd midägi kirätarkusõst tiidä'. Ku naati vällä andma Seto Kirävarra, sis Hao Paali märgo' ni kirätüü' olle' tuu tegemise man kimmäs tugi nii raamatidõ vällämärkmiseh ku seto keele ülekaemisõh noih raamadu kiro-tuisih.

Hao Paali om üteh Setomaa ja setodõ tegemisiga käünü' läbi kõik tuu tii, kõik naa' käänähüse'. Lõvvä-äi tegemist, kohe tä olõ-õi umma kätt mano pandnu'. Setomaa ja Hao Paali om üts.